sion of universalizing moral ideals and democratic forms of government inspires “translations” of political ideas around world, questioning established authorities and publicly engaging religious vocabularies and local traditions in new and transformative ways.

Any book of such synthetic ambitions is bound to have downsides. When it comes to the authors considered, for better or worse, part of the continental camp, Ungureanu and Monti could have included other philosophers than, just, Vattimo. Giorgio Agamben, Michel Foucault, Slavoj Žižek, and Jacques Derrida appear to be more influential and representative in contemporary debates. Moreover, some themes are missing and others are undertreated. For instance, the question of political theology is dealt with in the last chapter only in relation to Schmitt, while today it plays a key role in debates concerning the relation between politics and religion. Likewise, the

issue of terrorism is treated only cursorily despite its importance nowadays. In addition, issues such as freedom of speech are discussed only briefly in spite of their growing importance in contemporary debates. More work needs to be done from the perspective of comparative political theory; Africa, for instance, is poorly represented in this work.

However, the book is pointed in the right direction in terms of the necessity for a dialogical approach to political philosophy and religion that takes into account the plurality of contexts and the conflictive dimensions of religion itself (e.g. source of valuable meaning; institutionalization of relations of domination). On account of its broad and balanced arguments, this book is an extremely valuable instrument for political philosophers, religion scholars, legal theorists and also for MA students and PhD students working with religion and democratic politics.

Lucia Alexandra Popartan

Universitat de Girona

<https://doi.org/10.5565/rev/enraonar.1333>

GARCÉS, Marina (2020)

Escola d'aprenents

Barcelona: Galaxia Gutenberg, 192 p.

ISBN 9788418218422

Marina Garcés és una pensadora de proximitat i de guerrilla. De proximitat perquè planteja qüestions elementals, concretes i quotidianes amb un llenguatge planer; de guerrilla perquè formula preguntes que obren esclatxes inesperades que provoquen nous possibles. El seu pensament és pregon i sinuós, farcit de referents i de plecs. És, alhora, assequible: els seus textos es poden considerar dins la caixa d'«eines bàsiques a l'abast

de tothom» necessària per fer-nos càrrec del present i per imaginar futurs (p. 152). A banda de la claredat, pot ser que la seva virtut principal sigui la capacitat de preguntar a boca de canó i d'obrir perspectives imprevistes. Gosa formular qüestions que ens toquen i que empenyen una mica més enllà l'horitzó del que és imaginable.

A *Escola d'aprenents* ens convida a preguntar-nos per l'educació. No és el

primer cop que se n'ocupa; de fet, és una constant al seu pensament. *Aprendre, compartir, imaginar, pensar...* són prediats freqüents en un discurs en què el subjecte és, quasi sempre, col·lectiu i plural. Aquesta vegada, però, el fet educatiu és al bell mig de l'argument. Del llibre, en diu Garcés que «s'inscriu en la tradició de la filosofia de l'educació, però en capgira el punt de vista i els efectes» (p. 29), tal com ho mostra, d'entrada, que la seva escola sigui d'aprenents i no d'estudiants. L'obra és una invitació a pensar l'educació com una pràctica d'acollida i també, tal vegada sobretot, com una trobada subversiva. La seva aposta és per una educació emancipadora, aquella que permet —no que dona permís, sinó que possibilita— pensar per un mateix i amb els altres.

Sobre la vigència del debat, Garcés afirma que vivim una crisi educativa que és, alhora, crisi civilitzadòria. «Ara estem en un d'aquests moments» (p. 15), assegura. Costa veure perquè ara és un d'aquests moments, o quins són aquests «darrers anys» de què parla quan, des que tinc memòria, l'educació ha estat sempre un camp de batalla. Ho posen de relleu les polèmiques i les acusacions de manca de consens que invariablement acompanyen cada projecte de llei d'educació o el fet que una obra que ella mateixa cita, «The Crisis on Education», de Hannah Arendt, sigui de 1958. Això no obstant, i al marge de si el canvi brusc que comporta una crisi pot durar més de sis dècades, és pertinent i urgent pensar l'educació. Perquè, tal com ella planteja, les pedagogies no són sols metodologies, són també visions del món.

El text s'estructura en un prefaci, nou capítols i un epíleg que és també un manifest, il·lustrat per Bendita Gloria. «Com volem ser educats?» és la pregunta que ressona al llarg de tot el llibre i el títol del primer capítol. Amb aquesta qüestió, Garcés trasllada l'agència de qui educa a qui és educat. Encara més: el protagonista no és l'estudiant, immers en

un coneixement teòric, de caire contemplatiu i socialment privilegiat. Els actors principals de l'obra són els aprenents, habitants dels tallers i els obradors, impregnats de món i situats en un entramat de relacions concretes.

La figura de l'aprenent ens podria confondre, com si haguéssim d'entendre l'educació en termes poètics; més encara quan la defineix alhora com un ofici i un art (p. 22). Garcés posa sobre la taula la distinció entre activitats humanes d'Arendt i, malgrat que l'educació en certa manera s'avé amb la producció, ens deixa clar que la transcendeix. L'educació es vincula també amb la contemplació, però fonamentalment amb l'acció perquè està unida a l'experiència de llibertat. Garcés basteix una educació que s'escapa de la distinció arendtiana i que tampoc no respon a la separació entre política i educació que defensava Arendt. Al contrari, la seva educació és eminentment política. L'aprenent, com a protagonista del fet educatiu, es pensa a si mateix i pensa la seva relació amb els altres i amb el món en un intent de comprensió situat que «no és un luxe contemplatiu», sinó que respon a «la necessitat mateixa de viure i de sobreviure» (p. 26).

La natalitat arendtiana ressona també en l'educació com a pràctica hospitalària que reclama Garcés. L'existència «és el fet que hem arribat al món, a un món estret i concret» (p. 22). Necessitem que s'aculli la nostra existència, però com que el que ens fa humans «és que no sabem viure» (p. 26), se'ns ha d'ensenyar a estar en el món. Hem d'aprendre a mantenir-nos vius i a viure amb els altres, per això l'educació és acollida. També s'evoca la natalitat d'Arendt quan Garcés menciona la «radical novetat de cada individu» (p. 33) o el fet que per existir no només cal néixer, sinó que també cal comparèixer, ser «amb i entre els altres» (p. 43). Cal donar la cara per poder tenir rostre.

A l'escola, com sempre que ens mostrem tot confiant que l'altra persona ens

posi rostre, pot irrompre la vergonya. Perquè m'exposo, em dol si no soc acollida. La vergonya és el dolor íntim que vincula l'ésser i l'aparença, el jo i els altres; és l'emoció del vincle. És cabdal que el vincle ens pot ser negat: no passaria res si no el necessitéssim, però ens cal i la vergonya assenyalà la nostra vulnerabilitat. Alhora, afirma Garcés, la vergonya pot suposar un punt i final, un «fins aquí». D'una experiència vergonyant se'n poden treure aprenentatges individuals i col·lectius sobre els límits que no es poden ni es volen traspassar, construir experiències emancipadores. Al cap i a la fi, la vergonya també s'educa. Obrir els ulls, ens diu, «és poder sostenir-nos la mirada» (p. 46).

Si Garcés pensa la vulnerabilitat humana sense dordre's és perquè confia en l'acollida. Ser vulnerable és la ferida, l'acollida és la cura. Garcés pot sostenir una vulnerabilitat compartida perquè està esperançada d'una hospitalitat recíproca capaç de crear espais de trobada. Si l'existència s'acull a l'educació, s'obren múltiples possibilitats pels aprenents. Així entesa, l'educació «modifica el mapa dels possibles» (p. 49); acull l'existència i imagina possibilitats. Així entesa, podem dir també que l'educació és refugi, aixopluc.

La realitat del sistema educatiu actual, però, se situa lluny de l'hospitalitat. Garcés parla de capitalisme i d'extractivisme cognitiu. El capitalisme cognitiu s'emmarca en una «guerra de cervells» que té per objectius explotar l'atenció, entesa com a recurs limitat, i augmentar la intel·ligència, reduïda a eina resolutiva i adaptativa. En aquest context, s'aprèn sols per dominar la incertesa de manera eficient i creativa. L'extractivisme cognitiu explota el potencial dels individus i exclou els que no en tenen prou o no prou valuós. El sistema educatiu adjudica opcions i ho fa d'antuvi. «Qui pot arribar a ser què?» (p. 49). La pregunta és despietada, per a tothom. Garcés menciona les persones que no han pogut arribar a ser

res, residuals des de l'inici, i les que veuen els seus potencials explotats, permanentment amenaçades per la residualitat. Arribar a ser un què inapropiat, inesperat, imprevist, no permès, per a Garcés és una conquesta d'autonomia; crec que per a aquestes persones la pregunta pot ser encara més lacerant.

«L'ensenyament és un convit». Així s'inicia el quart capítol, escrit amb Abel Castelló, el seu professor de piano. Convidar vol dir passar del «fes-ho com jo» al «fes-ho amb mi» (p. 65). És la urgència de compartir el que sabem i córrer a ensenyar-ho als altres. Contagiar l'emoció de la troballa, travessar l'experiència de l'aprenentatge, acompanyar en l'estranyesa i en el descobriment. Enfront de l'extractivisme cognitiu, que es conforma amb els potencials de partida de cadascú, l'educació com a convit vol contribuir a descobrir-nos noves capacitats i talents, acomboiar-nos a anar més enllà del previst. L'educació ens ha de permetre, també, gaudir de l'experiència de la bondat de les relacions i del que s'hi fa i, així, experimentar el poder de l'autonomia, que necessita la llibertat pròpia i la de l'altre.

Ampliar possibles i brindar bondat. Educar, diu Garcés, «és voler-li bé a l'alumne [...], per alliberar-lo de les seves defenses i de la por de viure» (p. 76). La pregunta de fons és tot un clàssic: «Fins on cal forçar l'altre perquè arribi a ser lliure?» (p. 69). La seva resposta, emancipadora i benvolent —totes dues paraules emprades en el millor sentit—, no acaba de respondre la pregunta. Garcés parla d'emancipació per referir-se a la capacitat de pensar per un mateix en relació amb els altres. Lluny de significar domini sobre l'avenir, enllaça amb l'elaboració de la consciència, és a dir, amb el fet de ser conscient del món des de la pròpia existència. Garcés diu de la consciència que és «aquell lloc on més vegades tornem» (p. 83). Si existir és ser fora d'un mateix, la consciència és la perspectiva que resul-

ta del plec entre el dins i el fora, des d'on podem relatar i comprendre. El jo és poder retornar a aquest indret. Per tant, acollir l'existència és possibilitar que l'altre vagi i vingui, que aprofundeixi en el plec. Acollir, conclou Garcés, és tant «deixar arribar com deixar marxar» (p. 84). Podem dir, doncs, que mestre és qui està disponible per sostenir la mà, la mirada o la paraula quan ens calgui mentre anem i venim.

Al sisè capítol pren la proclama *sapere aude* i la capgira: «Atreveix-te a no saber». Garcés hi explica com en el pensament il·lustrat l'accés al coneixement esdevé el privilegi d'alguns que gaudeixen de la llibertat i que configuren els sabers legítims. Hi ha contrapartida, és clar: el requeriment d'obediència als ignorants. Davant la posició excloent del *sapere aude*, la pedagogia moderna convida a «aprendre a aprendre», que Garcés considera el pilar del sistema educatiu actual. Inicialment emancipadora, en tant empenyia els límits del coneixement legítim, la invitació es dilueix i esdevé acrítica. Reduïda a virtut adaptativa, es mesura en criteris d'èxit i de competència. Davant d'això, Garcés ens exhorta a «atrevir-nos a no saber». La ignorància ha passat d'enemic que cal vèncer a recurs explotable, i ara és tan valuosa com el coneixement mateix; de fet, es produeix i s'utilitza deliberadament. Garcés ens proposa «saber no saber», i això vol dir «acollir la desproporció» entre allò que sabem i tot allò que no sabem, fins i tot el que ni tan sols imaginem no saber. Saber no saber és sostenir saber que s'ignora.

Vull aturar-me en això d'atrevir-nos a no saber, perquè no és el mateix que saber no saber. Capgirar la invitació kantiana té sentit sols dins d'una lògica més o menys il·lustrada. Pres en cru, «atrevir-se a no saber», com «no voler saber», pot dur a una renúncia conformista. Què vol dir «atrevir-nos a no saber», «no voler saber»? Que amb el que sé en tinc prou? Més encara: sols qui té la possibilitat de

saber té l'opció de no atrevir-s'hi o de negar-s'hi. «Atrevir-se a no saber» i «no voler saber» són opcions privilegiades. Sé que la invitació de Garcés és lluny de voler induir a la passivitat autocomplaent, però tots dos lemes són equívocs. El perill d'invertir categories i capgirar consignes és mantenir-se dins el marc conceptual i de sentit en què aquestes es van crear. Més enllà del seu valor provocatiu i incitant, «no volem saber» és això, una consigna. Posades a triar-ne una, resulta molt més convincent i clara la frase amb què comença l'epíleg: «No volem saber els vostres sabers porucs» (p. 165). O aquest «saber no saber» que és més aviat una manera d'estar en el (no) saber com un humil i valent recordatori.

Reprement el fil, per Garcés el fet d'oblidar la desproporció entre el que sabem i el que no sabem obre la porta a la servitud. A diferència de l'obediència, que defineix com un fet, la servitud és una condició, una disposició al sotmetiment. Arran de la servitud voluntària de La Boétie, formula la pregunta que considera «més fosca» entorn de l'educació: «què fa possible l'adhesió a les formes d'opressió de cada temps?» (p. 109). La resposta és aquest oblit, perquè entre tot allò que no sabem o que hem oblidat hi ha també «la possibilitat d'una llibertat feta dels vincles entre iguals» (p. 109).

Sobre la suposada pèrdua d'autoritat com a problema educatiu actual, Garcés sosté que l'autoritat es manté, ara en forma de procediments. D'altra banda, pregunta: volem recuperar l'autoritat? Garcés considera que l'autoritat no és sols aquella que es reconeix, com deia Arendt, o la que pot amenaçar amb la força, com apuntava Habermas, sinó la que pot definir les situacions. Qui obeeix l'autoritat està validant l'ordre de coses i adherint-se a les seves lògiques fins al punt que pot desresponsabilitzar-se de les pròpies accions. En l'obediència servil el que s'oblida és «la possibilitat de ser i pensar per un mateix amb altres» (p. 114). Val

la pena remarcar el vincle profund que uneix l'obediència a l'autoritat amb la renúncia a la pròpia responsabilitat i el fet que el que cau en l'oblit és, precisament, el que Garcés vol contribuir a rescatar.

Al marge de l'autoritat i tot imaginant un possible oblidat, Garcés ens proposa l'aliança dels aprenents. Es desmarca de l'educació entesa en termes poètics que dèiem al principi, capaç de concebre l'educació com la fabricació d'éssers humans nous, pròpia de déus o demiürgs. L'aliança dels aprenents no és un mètode, sinó un «contratemp, una paradoxa» (p. 128) que altera l'experiència educativa. En concret, l'aliança dels aprenents és una trobada —es crea un ajuntament que es dota de sentit— basada en l'estima mútua —hi ha encontre, estranyesa i afecte—, que funciona per composició —acull i articula—, genera un medi —de l'estranyesa a les referències comunes— i fa iguals els desiguals —des de la complicitat.

Al principi del llibre Garcés es preguntava «Com volem ser educats?». A l'últim capítol hi afegeix la subordinada «quan del present no es deriva cap futur imaginable que no sigui la catàstrofe?»

(p. 140). Garcés no nega que el futur sigui fosc, però posa l'èmfasi en un present que no sabem interpretar, que han fet opac deliberadament. Per això, defensa, els sabers del futur no han de ser aquells que s'adaptin als requeriments del mercat o de la tecnologia, sinó que han de ser elementals, capaços d'entendre el present i fer-se'n càrrec, de crear experiència a través de la memòria i d'imaginar futurs. És el contrari de l'analfabetisme il·lustrat, que, tot i tenir coneixements, no gaudeix d'imaginació per generar possibles. Imaginar és clau en el pensament de Garcés i ens ho recorda al final, com un caramel que hem de deixar que se'n desfaci a la boca. La imaginació com una eina poderosa que fa present el que ja ha passat tant com el que podria arribar a passar. Una virtut que és estètica, ètica i política, que acull l'estranyesa i que vincula els possibles.

Es tanca així un llibre l'objectiu del qual és coherent amb el mitjà. L'escola d'aprenents de Marina Garcés vol ser una invitació a pensar, una eina per comprendre el present i una escletxa oberta per on es pugui imaginar el futur. *Escola d'aprenents* és tot això.

Aida Palacios Morales

Universitat de Barcelona

<https://doi.org/10.5565/rev/enrahonar.1332>

VÁZQUEZ GARCÍA, Francisco (2021)

Cómo hacer cosas con Foucault: Instrucciones de uso

Madrid: Dado Ediciones, 238 p.

ISBN 9788412123258

Francisco Vázquez García es uno de los filósofos españoles que mejor conocen la propuesta de Michel Foucault y que mejor han investigado a partir del horizonte que dejó abierto. El libro que nos ocupa no es uno más sobre Foucault, sino que es una guía, tan clara como pre-

cisa, sobre cómo utilizar su método arqueogenealógico. Afortunadamente, Vázquez García lo expresa sin excesos retóricos, sino con su habitual estilo claro y preciso. Es una invitación que nos hace de la mejor manera posible, compartiendo su experiencia y centrado en su estu-